

УДК 343.36(477)

М.В. ГАЛАБАЛА, Львівський державний університет внутрішніх справ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПІСЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ)

Ключові слова: наука кримінального права, наукознавство, кримінально-права доктрина

Аналіз стану науки кримінального права України після 1991 р. має безпосереднє значення як для кримінально-правової доктрини, так і для сфери правозастосування. Результати наукознавчих досліджень є своєрідним дороговказом для подальших наукових пошуків у частині виявлення спірних позицій, білих плям, недоліків в публікаціях, а також допомагають правозастосовцям ефективно відшу-

кати в науковій літературі варіанти вирішення ситуації, породженої недоліком кримінального закону.

Комплексні дослідження тенденцій розвитку науки кримінального права України після відновлення державної незалежності (питань загальної частини) не здійснювалось.

Завданням даної статті є встановлення в загальних рисах як кількісних, так і якісних змін у науці кримінального права після 1991 р. (питань загальної частини).

Розвиток – це зміни. Зміни охоплюють як кількісні зменшення або збільшення характеристик предмета, процесу чи явища, так і їх якісні трансформації. Таким чином, щоб встановити, чи мав місце розвиток науки кримінального права України, зокрема щодо питань загальної частини, після відновлення державної незалежності, слід проаналізувати кількісні та якісні характеристики змін в царині відповідних наукових досліджень.

Кількісні зміни. Нижченаведений графік (рис.1) відображає кількість публікацій з загальної частини кримінального права України, що вийшли у світ з 1991 р.

Рисунок 1

Як вбачається з даної діаграми, кількість публікацій постійно зростала до 2001 р. Згодом річна кількість опублікованих праць була приблизно однаковою. Очевидно, що таке кількісне зростання можна віднести до позитивних змін, оскільки аргументи передбачає більшу кількість альтернативних точок зору на вирішення проблемних питань кримінального права та посилення конкуренції поміж ученими щодо доступу до споживача наукової літератури.

Якісні зміни. Як видається, якісні зміни наукових досліджень слід аналізувати в розрізі двох категорій – їх новизни та актуальності.

Більшість тем, які ставали об'єктом уваги наукового товариства, почали розроблятися ще до 1991 р. Це, в свою чергу, дозволяє прийти до висновку, що навряд чи можна надати узагальнюючу оцінку новизни новітніх досліджень з загальної частини кримінального права критерієм «одержано вперше». Така оцінка більше тяжіє до таких ступенів, як «удосконалено» та «дістало подальший розвиток». Тобто інколи дисертанти не нехтують застосуванням при описі наукової новизни одержаних результатів такого антинаукового (за В.С. Зеленецьким) методу в науково-дослідницькій діяльності, як агравація або перебільшення авторського вкладу в науку [1, с. 70].

При цьому, вищенаведена оцінка підтверджується, в тому числі, діяльністю Вищої атестаційної комісії України. За період діяльності ВАК були приклади відмови у видачі дипломів кандидата юридичних наук за захищеними дисертаціями щодо тематики, пов'язаної з питаннями загальної частини кримінального права. Так, Постановою президії ВАК України від 14.09.2006 р. № 15-06/8 відмовлено у видачі диплома кандидата юридичних наук С.Г. Блинській, тема дисертації – «Кримінально-правова природа затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння» [2]. С.Г. Блинська до особистого внеску віднесла пропозицію використовувати декілька нових способів (прийомів) характеристики обставин, що виключають злочинність діяння. Водночас, одним з зауважень експерта ВАК було те, що

такі способи були виділені раніше в дисертації С.О. Харитонова [3, с.26].

Оцінка узагальнюючого ступеня новизни критеріями «удосконалено» та «дістало подальший розвиток» частково зумовлена такою особливістю Загальної частини кримінального закону, у порівнянні з Особливою частиною, як більша стабільність першої. Так, з моменту прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. до 01.01.2012 р. було прийнято всього дев'яносто один закон, яким були внесені зміни до нього. З них вісімдесят одним законом було внесено зміни до Особливої частини, трьома – до Загальної, шістьома – як до Особливої, так і до Загальної частин. Рівень стабільності різних структурних елементів кримінального закону екстраполюється на необхідність здійснення нових наукових досліджень. Вищенаведені цифри щодо внесення змін в закон наптовхують на висновок, що науковцям легше знайти недосліджені об'єкти в межах законодавчих положень Особливої частини КК, аніж Загальної, оскільки до Особливої частини частіше вносяться зміни.

Водночас, якщо проаналізувати зворотній вплив, тобто вплив по лінії «наука-законодавство», то доводиться констатувати, що вплив наукової спільноти на законодавця є суттєво меншим, аніж зворотній. Це підтверджується тим, що в Україні з 2001 р. було захищено понад сто дисертацій, що містили пропозиції стосовно внесення змін до Загальної частини КК України. Разом з тим, як зазначено вище, зміни до цієї структурної одиниці закону про кримінальну відповідальність були внесені лише сім разів і лише до двадцяти шести статей Загальної частини зі ста восьми.

Окрім того, слід наголосити на тому, що з трьох рішень Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень КК України 2001 р. три присвячені тлумаченню саме положень його Загальної частини. Це можна пояснити фундаментальністю приписів загальної частини кримінального права, поширенням їх дії на все кримінальне право.

Актуальність наукових досліджень можна проаналізувати через призму пріоритетних

напрямків досліджень в галузі держави і права, які визначаються Академією правових наук України з певною періодичністю. Так, у 1994 р. такими напрямками щодо загальної частини кримінального права були: теоретичні проблеми розробки нового КК України, боротьби з організованою злочинністю та іншими видами злочинів, наукове обґрунтування нової системи покарань [4, с.4]. На період 1998–2000 років – місце кримінального права в системі загального права України, принципи кримінального права, проблеми системи нового КК України, вивчення практики призначення покарань та санкцій за новим кримінальним законодавством, проблеми відстрочки виконання вироку і відстрочки відбування покарання, застосування КК України щодо діянь, скоєних за межами України [5, с.77]. На 2005–2010 роки – дослідження кримінального права як публічної галузі права в національній системі права України, теоретичні та прикладні проблеми кримінальної відповідальності та покарання у XXI ст., моніторинг дії КК України 2001 р. та проблеми наукового забезпечення ефективності його застосування, проблеми міжнародного кримінального права та його співвідношення з національним кримінальним законодавством України, науково-методичне забезпечення процесу адаптації законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю до законодавства Європейського Союзу. На 2011–2015 роки – методологічні та теоретичні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні в умовах сучасного розвитку, теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правового, забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина [6, с.2].

Зважаючи на те, що вищенаведеними напрямками охоплюється досить широке коло досліджуваних питань, співставити їх принаймні з темами захищених дисертацій не видається за можливе. Водночас слід відзначити, що почасти актуальність наукових досліджень, особливо дисертаційних, була умовною і «підганялася» до обраної теми.

Окрім того, тенденції розвитку науки кримінального права можна проаналізувати з точ-

ки зору тенденцій розвитку системи юридичних наук України. Як відомо, наука кримінального права України є складовою частиною системи юридичних наук України, тому тенденції та чинники розвитку останньої повинні бути притаманні першій. Вони співвідносяться як загальне та частина. Аналогічний підхід слід застосовувати і до співвідношення розвитку науки кримінального права України та розвитку наукових досліджень, присвячених загальній частині кримінального права України.

П.М. Рабінович у статті «Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи» наводить такі характеристики у зміні об'єкта та предмету сучасної юриспруденції: антропологізація, глобалізація і деформалізація [7, с.6]. Як видається, з точки зору цих характеристик варто проаналізувати дослідження, присвячені загальній частині кримінального права України.

Антропологізація. Після розпаду СРСР українська наука звільнилася від так званого «наказового праворозуміння» [8, с.179]. Відповідно, ідейним центром наукових досліджень в галузі кримінального права стає не держава, а людина. Це проявилось в тому, що змістовна спрямованість наукових дискусій зміщується від необхідності неухильного слідування принципу «диктатури закону» до необхідності захисту прав людини. Окрім того, визнана науковим співтовариством гуманізація Загальної частини КК України також стала наслідком вищенаведених змін у суспільствознавстві. Так, В.Я. Тацій вказує, що чинний КК України керується необхідністю пріоритетного кримінально-правового захисту прав і свобод людини і громадянина [9, с.7]. В якості прикладу даної тенденції також можна навести пропозицію В.О. Навроцького поширити правило щодо тлумачення сумнівів щодо доведеності вини особи на її користь на сферу матеріального кримінального права – спірні питання вирішуються на користь особи, дії якої кваліфікуються [10, с.329].

Разом з тим, прагнення багатьох криміналістів бути причетними до наукових дискусій щодо гуманізації кримінального права призводило до перекосів у сфері наукових досліджень. Як видається, цим можна пояснити існування надмірної кількості (понад вісімдесят) публікацій, присвячених скасуванню смертної кари як кримінального покарання.

Глобалізація. Тенденції зближення кримінально-правових систем сучасності, збільшення в національному кримінальному праві міжнародного елемента [11, с.23] створюють запит на наукове обґрунтування цих процесів.

Окрім того, необхідність спиратися при здійсненні наукових досліджень на публікації в іноземних виданнях постійно декларується на сторінках літератури: «Вивчення права у цей час взагалі не може не мати яскраво вираженого інтернаціонального аспекту» [12, с.7]. Як зазначає В.О. Навроцький: «Рідко зустрінеш дисертаційну роботу, в якій не було б розділу, присвяченого вирішенню відповідної проблеми за кордоном» [13, с.43].

Для того, щоб проаналізувати, в якій мірі вітчизняні науковці використовують у своїх

дослідженнях наукові доробки колег з іноземних держав автором було підраховано публікації, які використовувалися дисертантами при написанні дисертацій та були зазначені у списках використаної літератури. До уваги шляхом випадкового вибору було взято сорок дев'ять дисертацій по спеціальності 12.00.08 з тематики загальної частини кримінального права за різні роки, починаючи з 1991 р. Було проаналізовано сорок вісім кандидатських та одну докторську дисертацію. До уваги не бралися посилання на нормативно-правові акти та судову практику.

Усі публікації було розділено на такі категорії: 1) опубліковані в СРСР до 1991 р. включно; 2) опубліковані в Україні після 1991 р.; 3) опубліковані в РФ після 1991 р.; 4) опубліковані в інших іноземних державах незалежно від часу; 5) опубліковані в Російській імперії до 1917 р. включно; 6) опубліковані в державах колишнього СРСР окрім РФ після 1991 р.

В підсумку, було проаналізовано близько 10 500 публікацій. Результати підрахунку відображені у нижченаведених діаграмах (рис.2, рис.3).

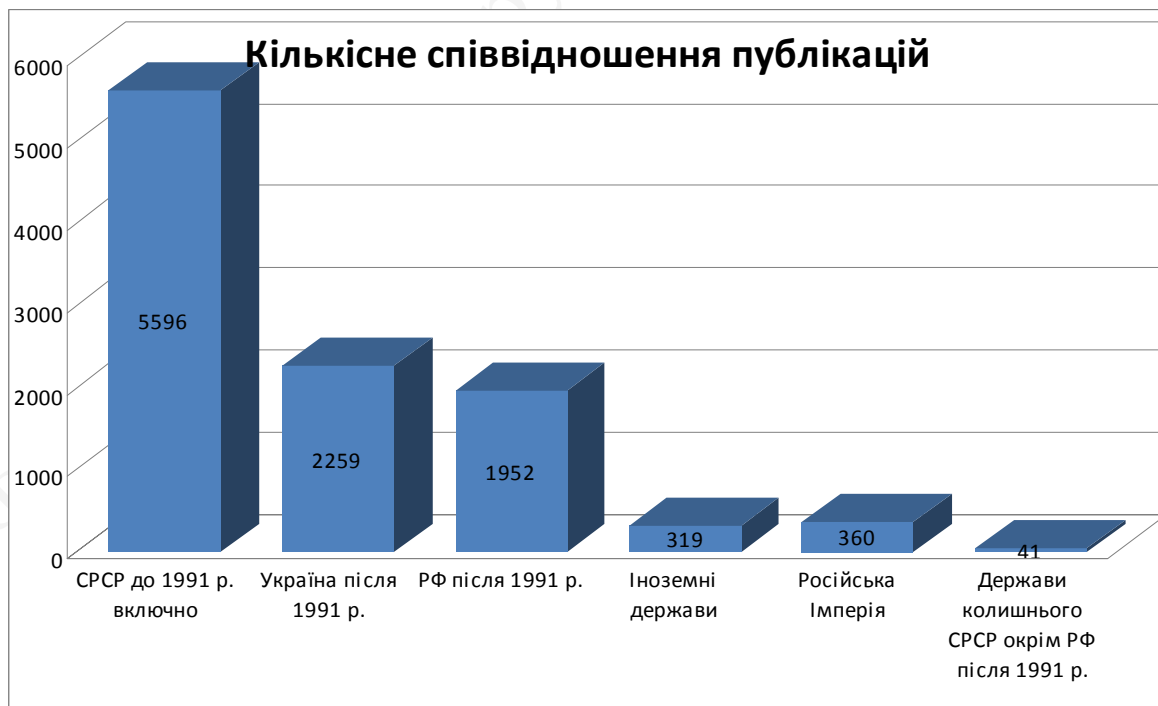

Рисунок 2

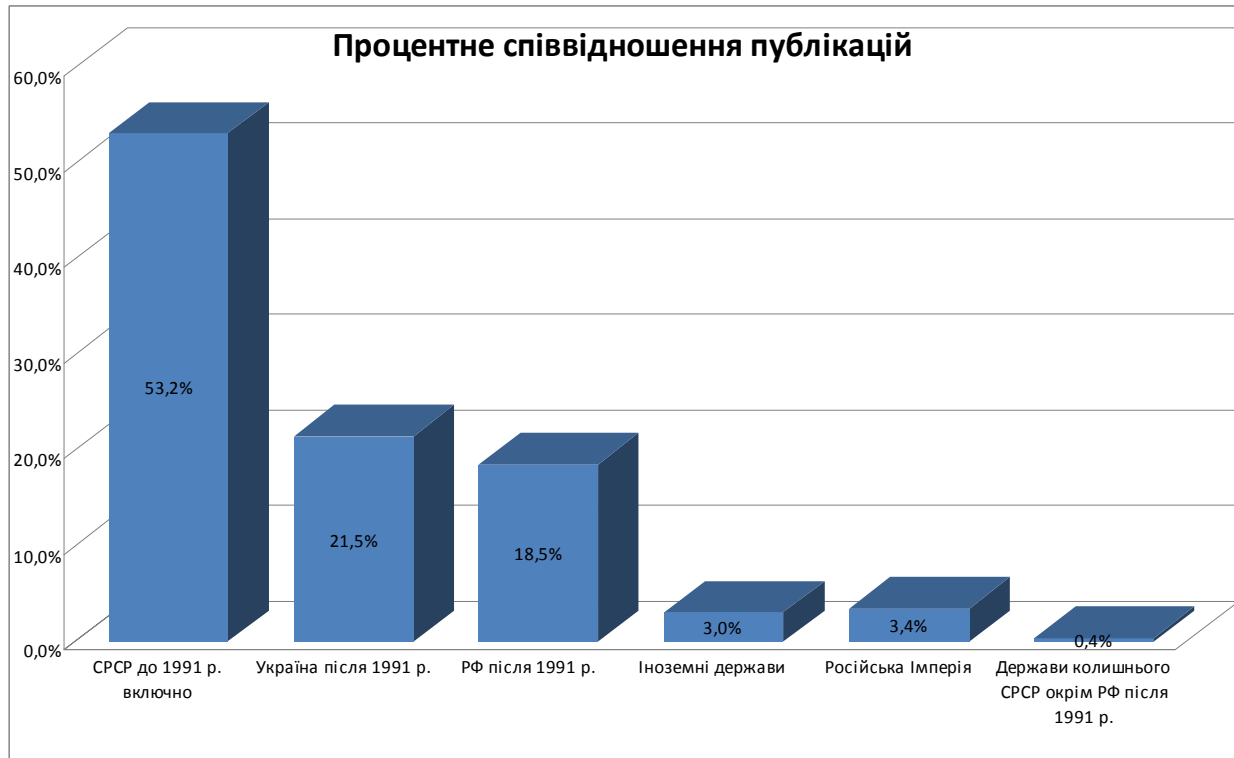

Рисунок 3

З цих діаграм вбачається, що українська наука кримінального права в питаннях дослідження її загальної частини значною мірою тяжіє до наукової спадщини радянського періоду. Це можна пояснити явищем як наступності правової науки, так і її інерційності. Однак, з моменту відновлення державної незалежності критична більшість наукових досліджень базується на літературі, опублікованій у Російській Федерації. При цьому, рівень використання доробків криміналістів з інших держав, окрім РФ, є надзвичайно низьким. Дану тенденцію можна пояснити як мовною доступністю російської літератури для українських учених, так і більшою легкістю у способах отримання самих друкованих публікацій.

Для наочності варто навести декілька прикладів одностороннього звернення українських науковців до російського досвіду. Так, М.А. Мороз за взірць для формулювання норм КК України щодо сукупності злочинів рекомендує взяти відповідні норми КК РФ. При цьому, досвід законодавчої регламентації вищезгаданого різновиду множинності в ін-

ших державах цим автором не аналізується [14, с.39].

І.В. Жук в якості наведення прикладу доцільності визначення мети застосування примусових заходів медичного характеру процесу лікування згадує кримінальний закон лише однієї держави – КК РФ [15, с.69].

М.В. Палій та Є.С. Назимко з метою більш детальнішого дослідження інституту конфіскації майна пропонують звернутися лише до КК Російської Федерації [16, с.117–118]. В.І. Тютюгін при обговоренні пом'якшення покарання для осіб, яким може бути призначене довічне позбавлення волі, в порядку статей 68, 69-1 КК України, вважає більш обґрунтованою та виваженою позицію з цих питань лише російського законодавця у порівнянні з українським. При цьому досвід інших зарубіжних держав, окрім РФ, не аналізується [17, с.320].

В.І. Напиральська при дослідженні мети покарання, що застосовується до неповнолітніх, посилається на виділення у російському законодавстві метою покарання досягнення соціальної справедливості. При цьому, аналіз вирі-

шення цього питання у кримінальних кодексах інших держав не здійснюється [18, с.123].

Слід також відзначити майже повну не-представленість українських авторів-криміналістів та видань в універсальних базах даних та наукометричних платформах всесвітнього масштабу – Web of Science (Web of Knowledge) та Scopus. Так, станом на 01.01.2012 р. жодне наукове фахове видання України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук, не є джерелом, з якого формується база даних наукометричних платформ Web of Science (Web of Knowledge) та Scopus.

Разом із тим, вищеназвані бази даних надають доступ до наукових публікацій, за допомогою них здійснюється рейтингування наукових установ та навчальних закладів, а також окремих авторів за допомогою індексу цитування. Більше того, відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 р. № 1112 з 1.01.2013 р. для здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук враховуються, зокрема, публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз.

Деформалізація. Під деформалізацією права слід розуміти заміщення формально закріплених державою правил поведінки на такі, що не регламентуються законодавчо, тобто на такі, що диспозитивно встановлюються на розсуд суб'єктів. Згадана тенденція в контексті досліджень кримінального права проявилася, в першу чергу, в намаганні науковців знайти новий вододіл у співвідношенні кримінального права як публічного та приватним правом. На шпальтах наукової літератури активно обговорювалися нові принципи кримінальної політики, яка б полягала в звуженні сфери захисту загальнодержавних інтересів кримінально-правовими методами по відношенню до інтересів та потреб конкретної людини, а також введення до КК України диспозитивних приписів.

Окрім того, ця тенденція проявилася в спробах науковців обґрунтувати множинність джерел кримінального права, в тому числі включення до них рішень Європейського суду з прав людини.

Наявність описуваної тенденції підтверджує наявність значної кількості прихильників запровадження інституту кримінальних проступків, інституту медіації, заклики науковців призначати окремі покарання за згодою підсудного.

Разом з тим, слід відзначити, що в науці кримінального права автори при дослідженні інститутів загальної частини почасти виходять з засад позитивізму. Тобто положення кримінального закону сприймаються як істина в останній інстанції, незважаючи на те, що в теорії держави і права загальноновизнаним вважається пріоритет науки перед законом. Прикладом такої практики можна назвати домінуючий у вітчизняній доктрині підхід щодо визначення підстави кримінальної відповідальності її легальне тлумачення на основі ст.2 КК України. Водночас, як зазначав В.Г. Сокурєнко: «Наука є соціальним джерелом, фактором, який чинить вплив на формування права, виступає рушійною силою, що знаходиться поза межами кожного зокрема закону і передує йому» [19, с.11].

Окрім того, до тенденцій розвитку науки кримінального права України (питань загальної частини) можна віднести наявність описових досліджень, в яких не розкривається наукова проблема, відрив їх від практики, ігнорування вітчизняних раніше проведених наукових розробок.

В підсумку, описані вище тенденції змін у науці кримінального права України (питаннях загальної частини) свідчать про те, що ця наука з 1991 р. по сьогоднішній день розвивалася.

Окрім того, слід зазначити, що сучасна наука загальної частини кримінального права України та радянська наука загальної частини кримінального права характеризуються таким зв'язком між ними, як наступність. Це проявляється, в тому числі, у тому, що доктриналь-

ні розробки попередників, що датуються до 1991 р., є домінуючою літературною базою для науковців, які творять після відновлення державної незалежності. Ступінь наукової новизни вітчизняних кримінально-правових досліджень, присвячених загальній частині, значною мірою визначається з урахуванням кримінально-правових досліджень, що здійснюються в Російській Федерації. При цьому, наукові результати, отримані в інших державах, значно менше використовуються українськими науковцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленецький В. Антинаучные методы в структуре теневой научно-исследовательской деятельности / В. Зеленецький // Юридичний радник. – 2005. – № 2. – С. 69–73.
2. Блинська С. Г. Кримінально-правова природа затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Блинська С. Г. ; Київ. нац. ун-т внутр. справ України. – К., 2006. – 18 с.
3. Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2007. – № 7'93. – С. 25–27.
4. Тацій В. Концепція розвитку юридичної науки і освіти в Україні / В. Тацій, Ю. Шемшученко // Право України. – 1994. – № 1–2. – С. 3–10.
5. Основні напрямки наукових досліджень в галузі держави і права на 1998–2000 роки // Право України. – 1998. – № 6. – С. 75–80.
6. Пріоритетні напрямки розвитку правової науки на 2011–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apnu.kharkiv.org/Prioritei-napr-2011-2015.doc>.
7. Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Вісник Акад. правових наук України. – 2002. – Вип. 4 (31). – С. 4–10.
8. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсисянц. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
9. Тацій В. Десять років Кримінальному кодексу України: здобутки і проблеми застосування / В. Тацій // Право України. – 2011. – № 9. – С. 5–12.
10. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 418 с.
11. Баулін Ю. В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України / Ю. В. Баулін // Питання боротьби зі злочинністю. – 2006. – Вип. 12. – С. 20–26.
12. Тацій В. Завдання правової науки в світлі реалізації Конституції України / В. Тацій, Ф. Бурчак // Вісник Акад. правових наук України. – 1997. – № 4 (11). – С. 5–12.
13. Навроцький В. О. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. О. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність. – 2010. – Вип. 2. – С. 40–45.
14. Мороз М. А. Повторність та сукупність злочинів: окремі питання кваліфікації / М. А. Мороз // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 5 (81). – С. 38–42.
15. Жук І. В. Окремі питання застосування інституту примусових заходів медичного характеру та примусового лікування / І. В. Жук // Науковий вісник Київськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 1. – С. 67–70.
16. Палій М. Реформування інституту конфіскації майна як реалізація адекватності покарання та відновлення соціальної справедливості / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 5. – С. 116–120.
17. Тютюгін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах / В. І. Тютюгін // Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 318–322.
18. Напиральська В. І. Покарання, що застосовуються до неповнолітніх / В. І. Напиральська // Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 1. – С. 120–124.

19. Сокурєнко В. Г. Наукова концепція / | ту ім. Івана Франка. – Серія юридична. –
 В. Г. Сокурєнко // Вісник Львівськ. держ. ун- | 1991. – Вип. 29. – С. 9–13.

Галабала М. В. Тенденції розвитку науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання загальної частини) / М. В. Галабала // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 171–178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gmvpzh.pdf>

Розглянуто тенденції розвитку науки кримінального права України після відновлення державної незалежності (питань загальної частини). Проаналізовано як кількісні, так і якісні зміни в ній після 1991 р. Доведено, що науці кримінального права України в розрізі вивчення питань загальної частини притаманні такі риси, як антропологізація, глобалізація та деформалізація досліджень. Обґрунтовано, що наука загальної частини кримінального права України та радянська наука загальної частини кримінального права характеризуються таким зв'язком між ними, як спадкоємність. Це проявляється, зокрема, в тому, що доктринальні розробки попередників, датовані до 1991 р., є домінуючим літературною базою для вчених, які творять після відновлення державної незалежності. Встановлено, що українська наука кримінального права після 1991 року розвивалася.

Галабала М.В. Тенденции развития науки уголовного права Украины в период после восстановления государственной независимости (вопрос общей части)

Рассмотрены тенденции развития науки уголовного права Украины после восстановления государственной независимости (вопросов общей части). Проанализированы как количественные, так и качественные изменения в ней после 1991 года. Показано, что науке уголовного права Украины в разрезе изучения вопросов общей части присущи такие черты, как антропологизация, глобализация и деформализация исследований. Обосновано, что наука общей части уголовного права Украины и советская наука общей части уголовного права характеризуются такой связью между ними, как преемственность. Это проявляется, в том числе, в том, что доктринальные разработки предшественников, датируемые до 1991 года, является доминантным литературной базой для ученых, которые творят после восстановления государственной независимости. Установлено, что украинская наука уголовного права после 1991 года развивалась.

Galabala M.V. Trends of an Advancement of Science of the Criminal Right of Ukraine in a Continuance After Recovery of the State Independence (a Common Part Problem)

This article deals with trends in the development of Criminal Law Science of Ukraine after the restoration of independence (general part issues). Both quantitative and qualitative changes in it since 1991 is Analyzed. It is shown that the science of criminal law in Ukraine of the inherent traits such as anthropologization, globalization and deformalization of researches. It is proved, that the science of the criminal law of Ukraine and Soviet science (general part issues) are characterized by such a bond between them, as the succession. This is manifested, including the fact that the doctrinal development predecessors, dating back to 1991, are the dominant literary base for scientists who are doing after the restoration of independence. Found that the Ukrainian science of criminal law since 1991 has evolved.